

COMPARATIVE ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF A PERSONALITY'S "SELF-IMAGE"

Gulnar Guliyeva¹

UDC: 159.923.2.072:159.922.1

LBC: 88.372:88.33

HoS: 138

DOI: 10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165

Keywords:

Personality,
"Self-Image",
Individual differences,
Social factors,
Gender,
Self-awareness

Subject area:

Multidisciplinary
Researchs

Research field:

Psychology

ABSTRACT

The formation of the self-image of the personality goes through a unique development process. In the examples of psychological literature, there are extensive research examples in this field. Both in foreign and Azerbaijani psychology, analyses have been conducted on the moments of personality formation from childhood to adulthood, influencing factors, short-term and long-term results. The main goal of this article is to analyze the self-awareness, "self-image" concept of university students, compare the differences recorded based on the gender factor, and prepare recommendations for future research. Considering that there is a serious difference according to the gender factor in the "self-image" variable, the relationship between the self-image and the variables "value, behavior reinforcement, self-esteem, self-awareness, perception of human nature, aggression and cognitive demand" related to personality self-actualization was examined separately in girls and boys and it was determined that this relationship is significant. Our study showed that academic performance is also among the variables measured in accordance with the purpose of the study, and there are certain differences between the two groups.

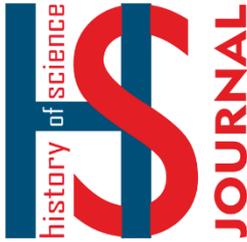
¹ Doctor of Philosophy candidate,
Department of Social and Pedagogical Psychology, Baku State University; Baku, Azerbaijan
E-mail: gulnar.guliyeva/91@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0000-5488-1892>

To cite this article: Guliyeva, G. [2026]. Comparative Analysis of Factors Influencing the Formation of a Personality's "Self-Image". *History of Science journal*, 7(1), pp.156-165.
<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165>

Article history:
Received: 09.01.2026
Revised: 09.02.2026
Accepted: 01.03.2026
Published: 15.03.2026

ŞƏXSİYYƏTİN “MƏN OBRAZI”ININ FORMALAŞMASINA TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏRİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Gülzar Quliyeva¹

UOT: 159.923.2.072:159.922.1

KBT: 88.372:88.33

HoS: 138

DOI: 10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165

Açar sözlər:

Şəxsiyyət,
“Mən Obrazı”,
Fərdi fərqlər,
Sosial amillər,
Cins,
Özünüdərk

Sahə:

Multidisiplinar
Tədqiqatlar

Tədqiqat sahəsi:

Psixologiya

ANNOTASIYA

Şəxsiyyətin mən obrazının formalaşması özünəməxsus inkişaf prosesindən keçir. Psixoloji ədəbiyyat nümunələrində bu sahədə geniş tədqiqat nümunələrinə rast gəlinir. İstər xarici, istərsə də Azərbaycan psixologiya elmində uşaqlıq dövrlərindən başlayaraq yetkin yaş periodlarına kimi şəxsiyyətin formalaşması məqamları, təsir edən faktorlar, qısamüddətli və uzunmüddətli nəticələr üzərində təhlillər aparılmışdır. Məhz bu məqalədə əsas məqsəd ali məktəb tələbələrini özünüdərk, “mən obrazı” konsepsiyasını təhlil etmək, cins amilinə əsasən qeydə alınan fərqləri müqayisə etmək və gələcək tədqiqatlar üçün tövsiyələr hazırlamaqdır. “Mən obrazı” dəyişəni üzrə cins amilinə görə ciddi fərqlər olduğunu nəzərə alaraq, mən obrazı ilə şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırılması ilə bağlı “dəyər, davranışın möhkəmlənməsi, özünəhörmət, özünüdərk, insan təbiətinin təsəvvürü, aqressiya və idraki tələbat” dəyişənlər arasında əlaqə qızlar və oğlanlarda ayrı-ayrılıqda yoxlanılmış və müəyyən edilmişdir ki, bu əlaqə əhəmiyyətlidir. Apardığımız tədqiqat göstərdi ki, akademik göstərici də, tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq ölçülmüş dəyişənlər arasındadır və iki qrup arasında müəyyən fərqlər var.

¹ Dissertant,

Sosial və Pedaqoji Psixologiya kafedrası, Bakı Dövlət Universiteti; Bakı, Azərbaycan

E-mail: gulnar.guliyeva/91@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0000-5488-1892>

Məqaləyə istinad: Quliyeva, G. [2026]. Şəxsiyyətin “Mən Obrazı”ının Formalaşmasına Təsir Göstərən Amillərin Müqayisəli Təhlili.

History of Science jurnalı, 7(1), səh.156-165.

<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165>

Məqalənin tarixçəsi:

Daxil olub: 09.01.2026

Yenidən baxılıb: 09.02.2026

Təsdiqlənib: 01.03.2026

Dərc olunub: 15.03.2026

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ФОРМИРОВАНИЕ «ОБРАЗА Я» ЛИЧНОСТИ

Гульнар Гулиева¹

УДК: 159.923.2.072:159.922.1

ББК: 88.372:88.33

НоS: 138

DOI: 10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165

Ключевые слова:

Личность,
«Самооценка»,
Индивидуальные
различия,
Социальные факторы,
Гендер,
Самосознание

Область исследования:

Многодисциплинарные
Исследования

Научная область:

Психология

АННОТАЦИЯ

Формирование самовосприятия личности проходит уникальный процесс развития. В психологической литературе имеется множество примеров исследований в этой области. Как в зарубежной, так и в азербайджанской психологии проводились анализы моментов формирования личности от детства до взрослости, влияющих факторов, краткосрочных и долгосрочных результатов. Главная цель данной статьи — проанализировать самосознание, концепцию «самовосприятия» у студентов университетов, сравнить выявленные различия в зависимости от гендерного фактора и подготовить рекомендации для будущих исследований. Учитывая существенные различия в переменной «самовосприятие» в зависимости от гендерного фактора, взаимосвязь между самовосприятием и переменными «ценность, поведенческое подкрепление, самооценка, самосознание, восприятие человеческой природы, агрессия и когнитивная нагрузка», связанными с самоактуализацией личности, была изучена отдельно у девочек и мальчиков, и было установлено, что эта взаимосвязь является значимой. Наше исследование показало, что академическая успеваемость также входит в число переменных, измеренных в соответствии с целью исследования, и между двумя группами существуют определенные различия.

¹ Кандидат диссертации,

Кафедра социально-педагогической психологии, Бакинский государственный университет; Баку, Азербайджан

E-mail: gulnar.guliyeva/91@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0000-5488-1892>

Цитировать статью: Гулиева, Г. [2026]. Сравнительный Анализ Факторов, Влияющих на Формирование «Образа Я» Личности. Журнал *History of Science*, 7(1), с.156-165.

<https://doi.org/10.33864/2790-0037.2026.v7.i1.156-165>

История статьи:

Поступила: 09.01.2026

Переработана: 09.02.2026

Принята: 01.03.2026

Опубликована: 15.03.2026

1. Giriş

Universitet tələbələrinin özünüdərk etməsi hazırda pedaqoji psixologiyanın əsas problemlərindən biridir. Bu, onun müxtəlif fəaliyyət formaları vasitəsilə inkişaf edən, sosial və fərdi kompetensiyalara yiyələnən və daim özünütəkmilləşdirməyə çalışan açıq bir sistem kimi şəxsiyyətin inkişafında həlledici rolu ilə əlaqədardır. Bu baxımdan, özünüdərk fərdin özünüinkışafını stimullaşdıran və onun ehtiyaclarını, məqsədlərini və həyat strategiyalarını müstəqillik, təşəbbüskarlıq, özünüinkışaf və özünütəkmilləşdirmə keyfiyyətlərinin formalaşması. Müəyyən edilmişdir ki, bu keyfiyyətlər universitetdə təhsil zamanı özünüinkışafın əsas vəzifəsi və tələbənin intellektual və peşəkar potensialının özünütəkmilləşdirilməsi kimi formalaşır. Özünütəsdıqləmə, həmçinin təhsil və peşəkar fəaliyyətdə özünü göstərən spesifik xüsusiyyətlərə malik bir proses və fərdi xüsusiyyətlərin aydın strukturuna malik integrativ şəxsiyyət formalaşması kimi çıxış edir. Tələbənin universitetdə təhsil prosesində formalaşan özünütəsdıqə hazırlığının sonrakı peşəkar fəaliyyətdə uğurun açarı olduğu sübut edilmişdir. Şəxsiyyət psixologiyasında humanist istiqamətin banisi A.Masloun insan ehtiyaclarının iyerarxiyası arasında özünüdərkə xüsusi vurğuladığı müəyyən edilmişdir. Lakin qlobal problemlərin təsiri altında dəyişən dünyanın müasir mənzərəsi, bütün peşəkar fəaliyyət subyektləri tərəfindən operativ, yaradıcı və effektiv həll tələb edən bu prosesin xüsusiyyətlərini yeni mövqelərdən ortaya qoyur [Cabbarov, 2011]. Bu baxımdan, tələbənin şəxsi subyektivlik funksiyalarının müstəqil və öz şəxsi əhəmiyyətli məqsədlərinə daha yüksək ehtiyacdən yenidən düşünülmesi və genişləndirilməsi, həyat istiqamətlərinin planlaşdırılmasına yetkin yanaşma ehtiyacının formalaşmasına, ətraf mühit üçün vacib olan məqsədlərə çatmaq üçün strategiyaların seçilməsinə, insanlarla, cəmiyyətlə, təbiətlə humanist münasibətlərin qurulmasına, fəaliyyətin nəticələrinə görə məsuliyyət daşımağa mənəvi hazırlığın reallaşdırılmasına qədər vacib bir aspektdir [Əliyev & Cabbarov, 2008, s.75]. Bu prioritetlərin universitetin təhsil prosesində formalaşmasının əhəmiyyətinin tanınmasına baxmayaraq, tələbənin peşəkar özünüdərkə praktik töhfəsi hələ də kifayət qədər öyrənilməmişdir. Müasir tələbənin şəxsi subyektivliyinin tərkibinin nədən ibarət olduğu məsələsi də kifayət qədər aydın deyil, özünüdərk etmə mənbəyi kimi çıxış edən fərdiliyin şəxsi xüsusiyyətlərinin əhəmiyyətini hansı amillər müəyyən etdiyi bugünümüzdə də təhlil edilir [Arkonaç, 2008, s.191].

Gənclərin əqli sağlamlıq problemləri, onların ömür uzunluğunun sağlam fəaliyyətə və rifaha təsiri səbəbindən psixoloqlar və müəllimlər tərəfindən böyük narahatlıq doğurur. Dünya miqyasında 10-19 yaş arası hər yeddi gəncdən biri əqli pozğunluq yaşayır.

Depressiya, narahatlıq və davranış pozğunluqları yeniyetmələrdə pozğunluğun əsas göstəriciləridir. Qlobal miqyasda aparılan psixiatrik epidemioloji sorğular yeniyetmələr arasında hər hansı bir psixi pozğunluğun yayılma nisbətini 17,5%-dən 19,9%-ə qədər olduğunu aşkar etmişdir. 2009-cu ildən 2019-cu ilə qədər orta məktəb şagirdləri arasında kədər və ümitsizlik hallarının yayılmasında nəzərəcarpacaq dərəcədə artım müşahidə olunmuşdur və bu rəqəm 26,1%-dən 36,7%-ə yüksəlmişdir. Bundan əlavə, intihar planlaşdırma və intihar cəhdlərinin hallarında artım müşahidə edilmişdi [ÜST, 2025]. Yeniyetməlik sağlamlıq, idrak və emosional qabiliyyətlərin təməlinin qoyulduğu və sağlamlıq trayektoriyasının təsirinin həyat boyu davam etdiyi kritik bir mərhələdir. Sosial və iqtisadi inkişaf baxımından, uşaqlıqda inkişaf edən ruhi xəstəliklər, səhiyyə xərcləri, xüsusi təhsil tələbləri, cinayət ədalət sisteminə düşən yük və sosial rifah proqramları baxımından yetkinlik dövründəki xəstəliklərdən daha baha başa gəlir. Əvvəlki tədqiqatlarda fərdi xüsusiyyətlər və xüsusiyyətlər ruhi sağlamlıq nəticələri ilə əlaqəli olduğu araşdırılmışdır. Məsələn, özünəhərmət və özünəinam, özünüdərk qabiliyyətinin və özünəinamın təzahürü bu məqamda xüsusi vurğular. Sosial idrak nəzəriyyəsinə əsasən,

hərəkət edə bilməmək narahatlığa, faydasızlıq hissində və depresif vəziyyətlərə səbəb olur [Kağıtçıbaşı, 2010, s.112].

Tədqiqatçılar tərəfindən prioritet olaraq tələbənin peşəkar özünüdərkinin motivasiya baxımından zəruri, dəyər-semantik və funksional-tənzimləyici komponentlərinin tədqiqat zamanı müəyyən edilmiş şəxsi subyektivlik konteksti ilə müəyyən edilməsinin əsaslandırılmasına konseptual yanaşmanın hazırlanması fəqləndirilmişdir. Bu problemi həll etmək üçün məqalədə müasir pedaqoji təfsirdə peşəkar özünüdərkinin strukturu və məzmunu açıqlanır; müasir tələbənin peşəkar özünüdərkinin formalaşması prosesi üçün ən əhəmiyyətli olan şəxsi subyektivliyin tərkibi müəyyən edilir; tədqiqatın nəticələrinə əsasən, universitetin təhsil prosesində tələbənin peşəkar özünüdərkinin motivasiya baxımından zəruri, dəyər-semantik və funksional-tənzimləyici komponentləri əsaslandırılır. Aşkarlanan komponentlərin əhəmiyyəti tələbənin şəxsi subyektivliyinin formalaşmasının idrak, zəruri-motivasiya və praktik-fəaliyyət meyarlarının köməyi ilə sübut olunur.

2.Ədəbiyyat nümunələrinin təhlili

Tanınmış filosofların, psixoloqların, sosioloqların, pedaqoqların tədqiqatları şəxsiyyətin özünüdərk probleminin öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Bunların arasında K.A.Abulxanova-Slavskaya (1977), K. Lorenz (1994), A. Maslow (2011), K. Rogers (1990), S.L. Rubinshtein (1999), V. Frankl (1990), E. Fromm (1990), H. Heckhausen (2003), V.D. Shadrikov (2010) da var [Cabbarov, 2011; 2023]. Bu məşhur tədqiqatçılar arasında şəxsiyyət psixologiyasında humanist cərəyanın banisi A. Maslou xüsusi yer tutur. Özünün empirik tədqiqatına əsaslanaraq özünüdərk edən insanların xüsusiyyətlərini müəyyən edən A. Maslou onlar arasında ən dominant xüsusiyyətləri müəyyən etmişdir: özünüdərk etmə, digər insanları və (ətraf mühitin) təbiətini qəbul etmə, tənhalığa can atma, müstəqillik, problem həllinə diqqət yetirmə, mədəni etiketlərdən və mühitdən müstəqillik, münasibətlərin demokratik təbiəti. A. Maslou prinsipləri ilə uyğun gələn özünüdərk edən insanın xarakteristikasını tanıyan psixoloq K. Rogersin tədqiqatlarında izləmək olar: bu insanlar yeni təcrübəyə, bütün xarici və daxili stimullara açıqdırlar, həm müsbət, həm də mənfi emosiyalar yaşayırlar və sonuncuları məhdudlaşdırmırlar; ekzistensial yaşayırlar, daim dəyişikliklər prosesindədirlər, uyğunlaşmaq üçün çevikliyə və qabiliyyətə malikdirlər; daxili nəzarət lokusuna malikdirlər; onlar yaradıcıdırlar və potensiallarının əhəmiyyətini hiss edirlər [Cabbarov, 2023]. Bu müəlliflərin şəxsiyyətin özünüdərk etməsinin mahiyyəti, strukturu, xüsusiyyətləri ilə bağlı nəticələri və nəticələri bu tədqiqatın nəzəri əsasını təşkil edir. Müasir tədqiqatçıların özünüdərkə bu və ya digər şəkildə əlaqəli problemlərə fərqli baxışları və yanaşmaları ən son psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda izlənilə bilər. Bu əsərlərdə özünüdərk özünüinkişafı stimullaşdıran bir mexanizm kimi qəbul edilir və onu insanın ehtiyacı, məqsədi və həyat strategiyası halına gətirir; intellektual fəaliyyətin subyektivi kimi şəxsiyyətin inkişafı prosesi ilə eyniləşdirilir, sərbəst seçim hesab olunur, məsuliyyət, əxlaq, əxlaq və məna daşıyıcısı kimi çıxış edir. Bir sıra tədqiqatlarda müəlliflər mürəkkəb psixoloji sistemin - öz müqəddəratını təyin etməyə qadir olan "insan"ın - xüsusiyyəti kimi araşdırılmışdır. Öz potensialının fərqiində olmaq və fərdi inkişafı insana şəxsi və peşəkar həyatda öz qabiliyyətlərini effektiv şəkildə həyata keçirməyə, öz nailiyyətlərindən məmnunluq hiss etməyə imkan verir. Bununla əlaqədar olaraq, peşəkar sahələrdə özünüdərkə spesifikliyi fəal şəkildə öyrənilir. Eyni zamanda, bu problem üzrə ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, "özünüdərk" anlayışı mürəkkəblik və qeyri-müəyyənlik ilə xarakterizə olunur, onun strukturunun əsas komponentlərini müəyyən edir və müxtəlif yaş mərhələlərində və həyatın müxtəlif sahələrində spesifikasiyaya nümayiş etdirir. Özünüdərk etmə fenomeninin tez-tez "özünüdərk etmə", "özünümüqəddəratını təyin etmə", "özünüaktivləşdirmə" və "özünümüəyyənləşdirmə" kimi müxtəlif terminlərlə əvəz olunduğu müəyyən edilmişdir [Masaroğulları & Koçakgöl, 2011, s.14-16].

Buna görə də, konsepsiyanın pedaqoji komponentinin aydınlaşdırılmasına, özünüdərk etməni digər "mən" kateqoriyalarından fərqləndirən əsas meyarların və ya xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Universitet tələbələrinin təhsil və peşə fəaliyyətlərində özünüdərk etmənin şəxsi subyektivliyi kontekstinin öyrənilməsi və korreksiyası, tədris qruplarında əlverişli psixoloji iqlimi müəyyən edən və şəxsi subyektivliyin özünüdərkində, özünüqəbul etməsində və özünüinkışafında vaxtında kömək göstərən fərdi şəxsi potensialların, peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərin və dəyər istiqamətlərinin reallaşdırılması üçün pedaqoji şərt kimi xüsusi diqqətə layiqdir.

Şəxsiyyətin formalaşmasının öyrənilməsinə dair bu tədqiqatlar üç əsas məqamı vurğulayır: fərdi xüsusiyyətlər, ailə mühiti və sosial münasibətlər. Aşağı özünəhərmət, aşağı özünəinam və yüksək xüsusiyyət perfeksionizmi kimi əlverişsiz amillər gənclərin əqli inkişafına mənfi təsir göstərir. Bu amillər ya təhrif olunmuş özünəinam, ya da qeyri-real gözləntilərlə əlaqələndirilir. Gərgin iqtisadi vəziyyət, valideyn psixoloji nəzarəti və ailə əlaqəsinin olmaması da daxil olmaqla mənfi ailə təcrübələri altında böyüyən yeniyetmələr depressiya, narahatlıq və davranış problemləri riskləri ilə üzləşirlər.

Bundan əlavə, həmyaşıl münasibətləri yeniyetmə və gənclərin əqli sağlamlığında mühüm rol oynayır. Həmyaşıdların qurbanı kimi ekstremal hadisələrin emosional pozğunluqlara, maddə istifadəsinə və daxili pozğunluqlara səbəb olan zərərli təsir göstərməsi ehtimalı yüksəkdir. Təhsil mühiti böyük əhəmiyyət kəsb edən əqli sağlamlığa təsir edən vacib bir faktor kimi ortaya çıxır. Gələcək tədqiqatlar üçün etnik mənsubiyyətin, mədəni mənşəyin və sosial təsirlərin yeniyetmələrin əqli sağlamlığına təsiri də daxil olmaqla daha geniş perspektivləri araşdırmaq üçün psixoloji sağlamlığı qiymətləndirmək üçün müxtəlif tədbirlər görmək vacibdir.

3. Tədqiqat metodları

Şəxsiyyətin özünüdərk və mən konsepsiyasının təhlili tələbə kollektivlərində təhlil edilməsi üçün ədəbiyyat nümunələrinin təhlili metodu ilə yanaşı tələbər arasında sorğu təşkil edilmişdir. Sorğunun həyata keçirilməsi zamanı ilk olaraq Bakı Dövlət Universitetinin Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasında etik məqamlarla bağlı rəsmi icazə alınmış və tərtib edilmiş razılıq vərəqləri və sorğu nümunələri tələbələr arasında paylanmışdır. Toplanmış nəticələr SPSS proqramı vasitəsilə müqayisəli təhlil edilmişdir.

4. Nəticə

Tədqiqat, müasir humanitar biliklərin nəzəriyyəsi və təcrübəsində peşəkar özünüdərk etmənin subyekt tərəfindən şüurlu şəkildə həyata keçirilən bir fəaliyyət kimi başa düşülməsinin dominantlığını təsdiqləyən sosial-pedaqoji bir tendensiya yaradır.

Həyat vəziyyətini təhlil etmək, mövcud problemləri və onların həlli üçün resursları müəyyən etmək, onların anlaşılması strategiyalarını seçmək məqsədlərini qoymaq, həyat planlarını həyata keçirmək və onların düzəldilməsində praktik fəaliyyətin toplanmış təcrübəsini əks etdirmək. Bu baxımdan ən əhəmiyyətli və metodoloji cəhətdən düzgün olanı, fərdin özünüdərk etməsini onun həyat tarixi ilə eyniləşdirən S.L. Rubinşteynin baxış bucağıdır. Əsas faktlar özünüdərk aktlarıdır və özünüdərk və özünüdərkə sıx bağlı olan bir insanın psixi tənzimlənməsi onun fəaliyyətini başlanan və xaricdə, məsələn, uşağı valideynləri idarə edərkən, onu tələblərini yerinə yetirməyə təşviq edərkən və daxildən, böyüklər öz məqsədlərini və onlara çatmaq üçün strategiyasını müəyyən etdikdə həyata keçirilən bir təsirdir. Təhsil müəssisələrində aparılan tədqiqatlarda özünüdərk etmənin ümumi konsepsiyası fərdin öz qabiliyyətlərini, ehtiyaclarını və qabiliyyətlərini anlama və anlamada; özünəhərmət və nailiyyətdə; tanınma və təsdiqdə dərk etməsinə əsaslanır. Aşağıdakı müddəaların əhəmiyyəti vurğulanır:

- Tam hüquqlu, əqli cəhətdən sağlam insanlar müəyyən inkişaf səviyyəsini, yəni yetkinlik səviyyəsini xarakterizə edən özünüdərk etmə ilə xarakterizə olunurlar;

– Özünüdərək etmə insanın anadangəlmə özünüdərək meylini təmsil edir ki, bu da əvvəlcə insana xasdır və bunun olmaması əsas ehtiyacların həll olunmamış problemlərini göstərir;

– Özünüdərək etmə mənbəyi özünüdərək etmə motivi olan və nəticəsi psixoloji, sosial və mənəvi ehtiyacların reallaşması olan insanın yaradıcı özünüifadəsində özünü göstərir;

– Özünüdərək etmə muxtariyyətə, insanın daxili aləminin, fəaliyyətinin proseslərinin və nəticələrinin həyatın sosial şəraitindən müstəqilliyinə nail olmağa kömək edir.

Tədqiqat zamanı özünüdərək etmənin fərqli xüsusiyyətlərinin mühüm nəticələri təqdim olunur. Burada özünüdərək etmə fərdin ən yüksək ehtiyacı kimi, onun fərdi keyfiyyətləri, emosional-iradi xüsusiyyətləri və həyat bələdçiləri ilə şərtləndirilərək, tələbənin peşəkar özünüdərək etməsinin vacib komponentidir. Özünüdərək etmə həyatda, cəmiyyətin fəaliyyətində, əmək fəaliyyətində, məqsəd və həyatın mənası axtarışında gələcək yolun şəxsi seçim prosesi kimi qəbul edilir. Bu prosesdə şəxsiyyət özünütənzimləyən, dinamik bir sistem kimi ortaya çıxır ki, bu da subyektin daim yeni şəxsi və fərdi keyfiyyətlər qazanması, ona peşəkar özünüdərək etmədə geniş imkanlar yaratması deməkdir. Tələbənin daxili aləminin, proseslərinin və fəaliyyət nəticələrinin muxtariyyətinin, müstəqilliyinin onu həyatın sosial şəraitindən təcrid etmədiyi, əksinə özünüdəyişməsində və özünüdəyişməsində fəal iştirakçıya çevirdiyi müəyyən edilmişdir. Tədqiqat zamanı subyektin daxili fəaliyyətinin çoxsəviyyəli strukturunun pedaqoji interpretasiyasının effektivliyi, potensial imkanları müəyyən etmək, universitetin təhsil prosesində öz unikallığını, dəyərini və həyat məqsədini anlamaq üçün sübut edilmişdir.

Bu fəaliyyətin nəticəsi tələbənin şəxsi subyektivliyidir - müstəqil və öz istəyi ilə həyatı məqsədlər formalaşdırmaq və mənəvi və şəxsi prioritetləri müəyyən etmək, öz həyatını səriştəli şəkildə planlaşdırmaq, məqsədlərə çatmaq üçün strategiyalar seçmək, sosial dünya ilə sivil münasibətlər qurmaq və fəaliyyətin nəticələrinə görə məsuliyyət daşımağa hazır olmaq üçün ən yüksək ehtiyac xüsusi qeyd edilir.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmiş sosial-pedaqoji tendensiyalara əsaslanaraq, universitetin təhsil prosesində tələbənin şəxsiyyətinin peşəkar özünüdərək etməyə hazırlığını əsaslı, tamamlayıcı, psixoloji və texnoloji modulların köməyi ilə müəyyən etmək üçün alqoritm əsaslandırılır.

4.1. Əsas modullar:

1. Zamanda oriyentasiya. Bir insanın zamandakı varlığının obyektiv qiymətləndirmə dərəcəsini açıqlayır: özünüdərək edən şəxs vaxtı keçmişin, indiki vaxtın və gələcəyin vəhdətində nəzərdən keçirir.

2. Özünə güvənmək. Bir insanın özünə və ya başqalarına oriyentasiyasını müəyyən edir, bir insanın həyatda öz məqsədləri, inancları, münasibətləri və prinsipləri ilə idarə olunduğunu, xarici qüvvələrin təsirinə məruz qaldığını, uyğunlaşdığını və ya elastiklik, tolerantlıq nümayiş etdirdiyini müəyyən edir.

3. Dəyərli oriyentasiyalar. Bir insanın "Mən öz baxışlarıma, istəklərimə və istəklərimə uyğun hərəkət edirəm" prinsipi ilə nə dərəcədə idarə olunduğunu ölçür.

4. Özünə hörmət. Bir insanın özünə güc baxımından (intellektual, sosial, mənəvi, fiziki və s.) hörmət etmək qabiliyyətini ölçür.

5. Özünü qəbul etmə. Bir insanın zəifliyinə baxmayaraq özünü nə dərəcədə qəbul edə biləcəyini göstərir.

4.2. Əlavə modullar:

1. Həssaslıq. Şəxsiyyətin öz təcrübələrini və ehtiyaclarını nə dərəcədə dərin və incə hiss etdiyini ölçür.

2. Davranışın çevikliyi. Bir insanın dəyişən vəziyyətə reaksiya vermək qabiliyyətini əks etdirir. Standart prinsiplərin tətbiqinin ağılabatanlığı.

3. Spontanlıq. Öz hisslərini kortəbii şəkildə ifadə etmək və ya təkbaşına olmaq qabiliyyətini ölçür.

4. İnsanın təbiətinə baxış. İnsan təbiətinin, kişiliyin və qadınlığın anlaşılmasını qiymətləndirir.

5. Sinergetika. Dünyanın və insanların vahid qavrayış qabiliyyətini ölçür.

6. Zorakılığa qarşı münasibət. Bir insanın aqressivliyini təbii bir xüsusiyyət kimi qəbul etmək qabiliyyətini ölçür.

7. Əlaqə. Başqaları ilə dərin və sıx əlaqələr qurmaq bacarığı.

8. Koqnitiv qabiliyyətlər. Bir insanın ətrafındakı dünya haqqında bilik əldə etmək istəyinin ifadə dərəcəsi.

9. Yaradıcılıq. Fərdin yaradıcı potensialını ölçür [Əliyev, & Cabbarov, 2008; Cabbarov, 2023, s.89].

– Psixoloji modul. Peşəkar özünüdərkə sıx əlaqəli şəxsiyyətin psixoloji xüsusiyyətlərini təhlil edir: "məna-həyat istiqamətləri", "şəxsi nəzarət səviyyəsi", "özünüqiymətləndirmə".

– Texnoloji modul. Tələbənin şəxsiyyətinin peşəkar özünüdərkə şəxsi subyektivliyin prioritetlərinin praktik töhfəsini müəyyən edir.

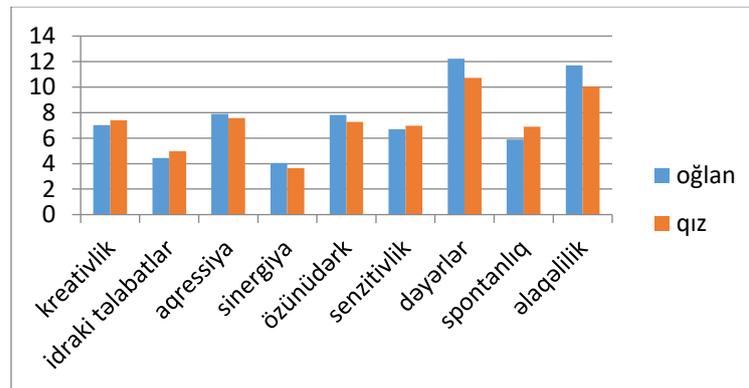
1. İnteraktiv texnologiyalar: layihə texnologiyaları, ustad dərsləri, müzakirələr, məsləhət saatları, fərdi seminarlar, kollokviumlar, problemlə müəzakirələr.

2. Qrup və fərdi təlimlər

Tədqiqatın eksperimental hissəsində A. Şostromun "Şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırması" testi vasitəsi ilə 14 əsas dəyişən ölçülmüşdür: vaxtı təyin etmə, dayaq, dəyərlər, davranışın möhkəmləndirilməsi, senzitivlik, spontanlıq, özünəhərmət, özünüdərk, insan təbiətinin təsəvvürü, sinerjiya, aqressiya, əlaqə şəbəkəsi, idraki tələbatlar, kreativlik. Hər bir dəyişən üzrə respondentlərin cins faktoru nəzərə alınaraq topladığı orta bal verilmişdir (\bar{x}). Müxtəlif dəyişənlər üzrə iki qrup arasında fərqin dəyişdiyini nəzərə alaraq daha dəqiq nəticələr əldə etmək məqsədi ilə "T-test" analizindən istifadə edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil qruplara arasında fərqin yoxlanılması zamanı "T-test" cədvəlində "Sig" yaxud "P" 0.05-dən az olduqda müşahidə edilən fərqin ciddi və mənalı olduğunu söyləmək olar. Əks təqdirdə müşahidə edilən fərq cüzi və statistik baxımdan mənasız olmayan fərkdir. Verilənlərin analizi əsasında əldə edilmiş nəticələrdən aydın olur ki, dəyərlər ($P=0.000$), spontanlıq ($P=0.028$), insan təbiətinin təsəvvürü ($P=0.000$), sinerjiya ($P=0.040$), əlaqə ($P=0.047$) və idraki tələbatlar ($P=0.041$) üzrə qiymətlər oğlanlar və qızlarda ciddi mənada fərqlənir. Nəticə etibarlı ilə qeyd edilən dəyişənlər üzrə oğlan və qızlar arasında fərq 0.05 səviyyəsində mənalıdır ($P \leq 0.05$ olmuşdur).

"Şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırması" testi nəticələrinin oğlan və qızlar arasında paylanması aşağıdakı təsvirdə verilmişdir.

Şəkil 1. "Şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırması" testi nəticələrinin cinslər üzrə paylanması

Tədqiqatlar göstərir ki, gənclərin özünün kim olduğunu başa düşməsi, həyatın mənasını axtarması, o cümlədən bu həyatda öz yerinin müəyyən etməsi daha çox onun özü haqqında təsəvvürlərinin hansı yönündə olmasında çox asılıdır. Bu zaman əsasən özünü şəxsiyyət kimi, cəmiyyətin üzvü kimi (sosial status), ailə üzvü kimi, sağlamlıq subyekti kimi və özünü dərk etmə obyektini kimi görür. Mən obrazı dəyişəni üzrə cins amilinə görə ciddi fərqin olduğunu nəzərə alaraq, mən obrazı ilə şəxsiyyətin özünüaktuallaşdırılması ilə bağlı “dəyər, davranışın möhkəmlənməsi, özünəhərmət, özünüdərk, insan təbiətinin təsəvvürü, aqressiya və idraki tələbat” dəyişənlər arasında əlaqə qızlar və oğlanlarda ayrı-ayrılıqda yoxlanılmış və müəyyən edilmişdir ki, bu əlaqə əhəmiyyətlidir. Apardığımız tədqiqat göstərdi ki, akademik göstərici də, tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq ölçülmüş dəyişənlər arasındadır və iki qrup arasında müəyyən fərqlər var. Qızlarda əla oxuyanlar sayı daha çox və yaxşı oxuyanların sayı isə daha az olmuşdur. Tədqiqat göstərdi ki, ümum respondentlərdə akademik göstərici ilə mən obrazı arasında statistik baxımdan əlaqə yoxdur. Eyni zamanda cins amili nəzərə alınaraq mən obrazı ilə akademik nailiyyət arasındakı əlaqə də yoxlanmışdır. Nəticələrdən aydın oldu ki, qızlarda mən obrazı ilə akademik nailiyyət arasında əlaqə zəifdir. Bütün bunlarla yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, gənclər üçün özünə başqalarının gözü ilə baxmağı, özünə dəstək tapmaq adekvat özünəhərmətin formalşamsına zəmin yarada bilər ki, bu isə onların güclü və zəif tərəfləri üzərində işləmələrinə və özünün unikallığının dərkinə gətirib çıxara bilər. Bu məqam gələcək tədqiqatlarda, təhsil mühitində və həmçinin müəllimlər tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

4. REFERENCES

1. Cabbarov, R. V. (2011). *Issues of management of educational institutions*. Baku: Muellim, 150 p. (in Azerbaijani)
2. Cabbarov, R. V. (2023). *Psychology of self-awareness* (Monograph, 2nd ed.). Baku: Optimist MMC, 280 p. (in Azerbaijani)
3. Afandiyeva, U. A. (2014). *Psychology of the teacher's personality*. Baku: ADPU, 120 p. (in Azerbaijani)
4. Aliyev, B. H., & Cabbarov, R. V. (2008). *The problem of personality in education*. Baku: Tehsil, 136 p. (in Azerbaijani)
5. Arkonac, S. (2008). *Human models in psychology and our local human model*. Ankara: Nobel Yayinlari, 191-192. (in Turkish)
6. Kaghitcibashi, C. (2010). *Self, family and human development: Cultural psychology*. Istanbul: Koc Universitesi Yayinlari, p.112. (in Turkish)
7. Masaroghullari, G., & Kocakgol, M. (2011). *Dictionary of psychology*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, p.24. (in Turkish)
8. World Health Organization. (2025). *Adolescent mental health*. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health> (in English)
9. World Health Organization. (2025). *Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents*. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789240011854> (in English)
10. World Health Organization. (2025). *Global Strategy for Women's, Children's and Adolescents' Health Data Portal*. Retrieved from <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/global-strategy-data> (in English)

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarov, R. V. (2011). *Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsi məsələləri*. Bakı: Müəllim, 150 s.

2. Cabbarov, R. V. (2023). *Özünüdərkin psixologiyası* (Monoqrafiya, 2-ci nəşr). Bakı: “Optimist” MMC, 280 s.
3. Əfəndiyeva, Ü. A. (2014). *Müəllim şəxsiyyətinin psixologiyası*. Bakı: ADPU, 120 s.
4. Əliyev, B. H., & Cabbarov, R. V. (2008). *Təhsildə şəxsiyyət problemi*. Bakı: Təhsil, 136 s.
5. Arkonaç, S. (2008). *Psikolojide insan modelleri ve yerel insan modelimiz*. Ankara: Nobel Yayınları, s.191-192.
6. Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi kültürel psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, s.112.
7. Masaroğulları, G., & Koçakgöl, M. (2011). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, s.24.
8. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı. (2025). *Adolescent mental health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/adolescent-mental-health>
9. WHO. (2025). *Guidelines on mental health promotive and preventive interventions for adolescents*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240011854>
10. WHO. (2025). *Global Strategy for Women's, Children's and Adolescents' Health Data Portal*. <https://platform.who.int/data/maternal-newborn-child-adolescent-ageing/global-strategy-data>